

TÖRÖK ENIKŐ

*A Temesi Bánság és Erdély tartományterképei a dűlönkénti felmérés alapján**

Erdély, valamint a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság önálló koronaterományként különálló adóteromány volt az 1850-es években. Az ideiglenes földadó megállapításához kapcsolódó műszaki, felmérési munkálatok ezen két koronaterományban is 1850-ben kezdődtek, mint a magyarországi adókerületekben. Az 1850. július 24-én kelt Amtsinstruktion für Obergeometer az erdélyi és a bánsági főmérnökre, Mersich Andrásra és Josef Lokarnerre is vonatkozott, így a konkrét, azaz dűlönkénti felmérés végeztével a mérnökök által készített településkrokik (kataszteri térképvázlatok) alapján egy-egy tartományterképet (Übersichtskarte) kellett összeállítaniuk a rájuk bízott területekről.

A műszaki munkálatok során azonban csak azokat a településeket kellett konkrétan felmérni, amelyekről nem rendelkeztek korábbi, pontos térképekkel. Ebből a szempontból a Bánság nagyon jó helyzetben volt, a temesvári Térképészeti Igazgatóság munkájának köszönhetően a legtöbb községről voltak megbízható térképek. Erdélyben azonban nagyon kedvezőtlen volt a helyzet, ott minden települést fel kellett mérni. Így nem csoda, hogy a Bánság térképe már 1855-re elkészült, míg Erdélyé csak 1861-re.

A Szerb Vajdaság és Temesi Bánság térképe

A Temesi Bánságot az 1778. június 6-i rendelet értelmében a déli és keleti részein szervezett határőrvidékek kivételével visszacsatolták Magyarországhoz, területén kialakították Torontál, Temes és Krassó vármegyét. 1779-ben a Magyar Kamara igazgatása alá helyezték, létrehozzák a Magyar Kamarai Adminisztrációt. A Kamarai Adminisztráción belül működött 1780–1811 között a Térképészeti Igazgatóság (Mappirungs-Direktion), amely átvette a korábbi Mappirungs-Corps feladatkörét és térképanyagát. Az Igazgatóságot 1812-től 1859-ig Tervtárnak (Planarchiv) nevezték.

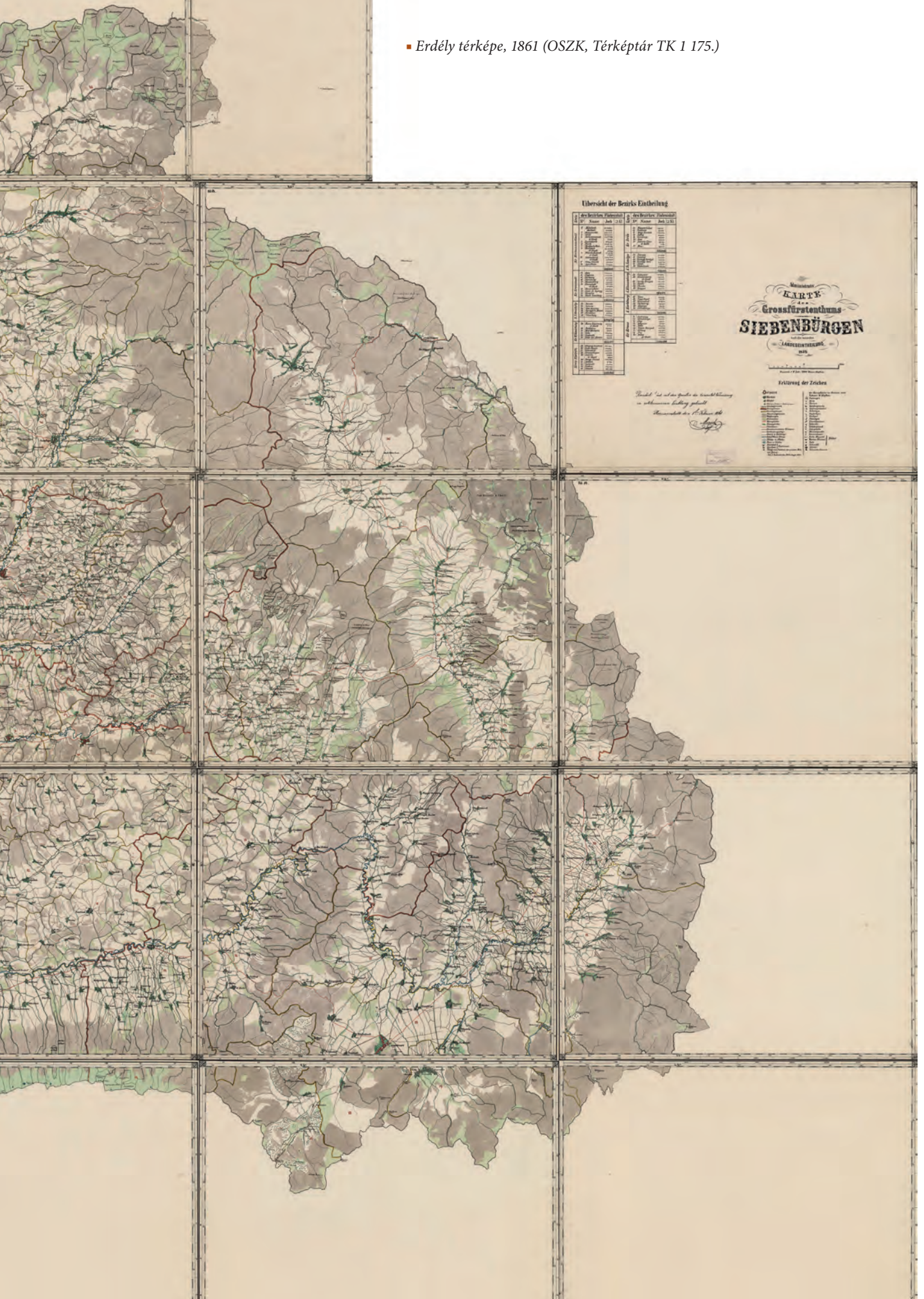
A Térképészeti Igazgatóság nagyon sokrétű feladatot látott el: úrbérrendezéshez kapcsoló térképezést (1780-ban az 1767. évi úrbérrendezés életbe lépett a Bánságban is); maradványföldek és ipari telkek (bérföldek) felmérését; telepítésekkel kapcsolatos munkálatokat; községszabályozásokat (vagyis a régi falvak szabályozását, szabályos geometriai alapon történő újjáépítését, pl. Csorda esetén); a birtokviszonyokban beállt változások vezetését, helyesbítéseket; településhatárok felmérését, határdombok megerősítését, határjelek felállítását; erdők és bányák felmérését; részletfelvételek alapján kisebb méretarányú

* A bécsi kutatásaimat (2015) a Klebelsberg Kunó-ösztöndíj támogatásával, katasztertörténeti kutatásaimat 2013–2015-ben az OTKA K 105886 projekt keretében végeztem. Ezúton is köszönöm Oross Andrásnak, a bécsi magyar levéltári delegátusnak a kutatásban nyújtott segítségét.

1 *Amts-Instruction für die zur Leitung der Vermessungs-Operationen bei Ausführung des Grundsteuer-Provisoriums aufgestellten Ober-Geometer.* Wien, 1850. 6–9. Österreichisches Staatsarchiv (= ÖStA), Finanz- und Hofkammerarchiv (= FHKA) Neue Hofkammer und Finanzministerium (= NHK) Katasterabteilung (= Katasterabt.) Akten 296. 888/1850.; *Amts-Instruction für die Geometer bei Ausführung des Grundsteuer-Provisoriums.* Wien, 1850. 2. ÖStA, FHKA Sammlungen und Selekte Sammlung von Patenten, Instruktionen und Normalien des Finanzarchivs 18., ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 296. 888/1850.; *Utasítás a mérnöki munkálatok kivételére az 1850-ik évi martius hó 4-kén kelt legmagasb patens által rendelt földadóprovisoriumhoz.* [S. l.], 1850. 7., 21.; TÖRÖK ENIKŐ: Krokik, avagy kataszteri térképvázlatok. *Catastrum*, 1. (2014) 1:26–29.; TÖRÖK ENIKŐ: Az 1850-ben kinevezett kataszteri főmérnökök. *Catastrum*, 3. (2016) 1:26–34.; TÖRÖK ENIKŐ: Az adókerületek térképei (1855–1856, 1858). *Catastrum*, 3. (2016) 2:11–20.

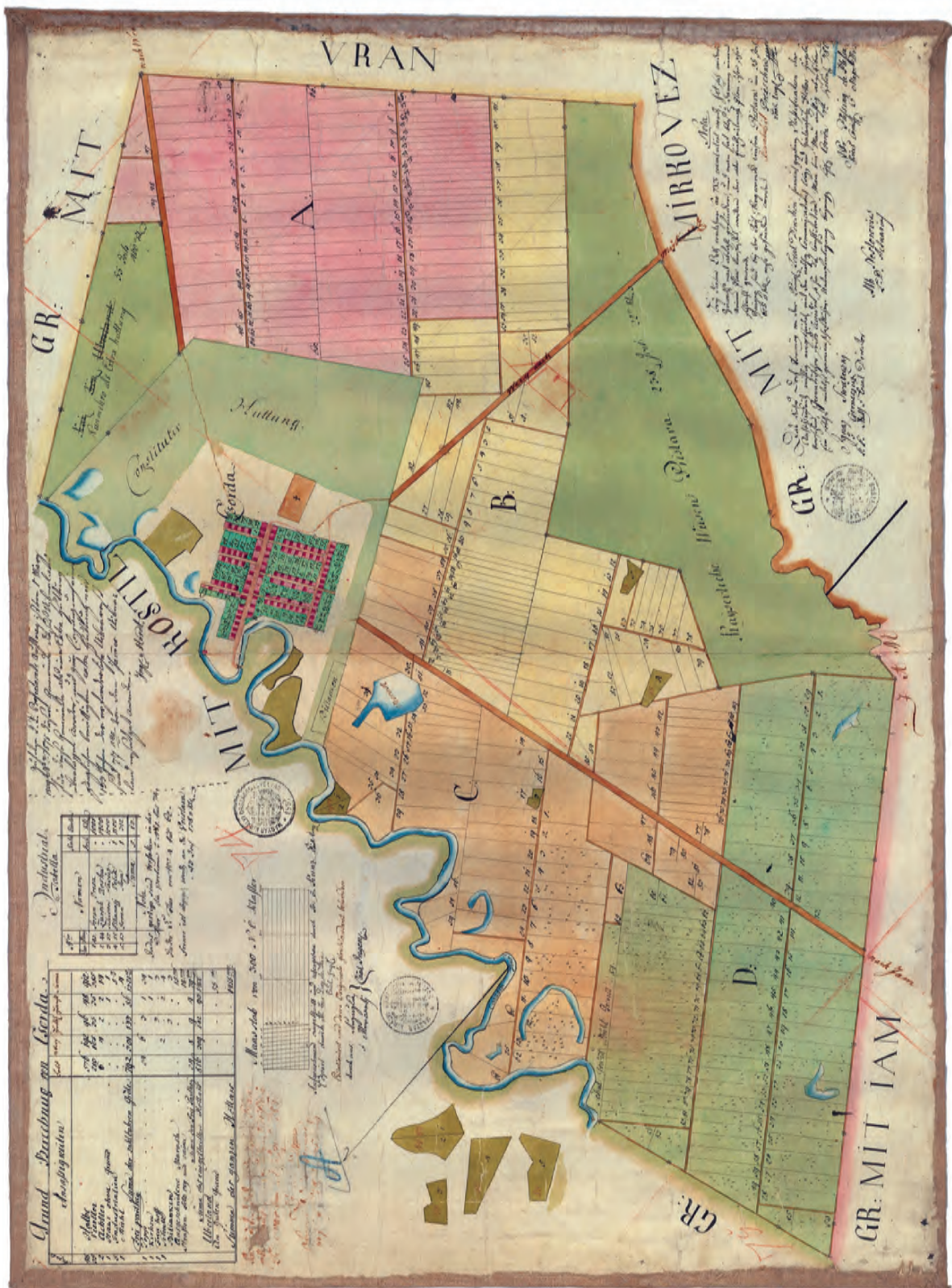

■ Erdély térképe, 1861 (OSZK, Térképtár TK 1 175.)

■ Csorda térképe a községszabályozás előtti, 1780 (MNL OL, S I No. 95/1.)

■ Gorda térképe a községabszabályozás szerint, 1780 (MNL OL, S 1 No. 95/2).

térképek készítését (pl. Krassó és Torontál vármegye térképei). 1854-ben Szubbotich József igazgató szerint 7346 térkép volt a Tervtár gyűjteményében a hozzájuk tartozó több mint 60 000 irattal együtt.²

Mocsonyi András, a temesvári földadó-rendező bizottmány elnöke is megállapította 1850-ben, hogy a kamarai adminisztráció két, név szerint a zombori és a temesvári levéltárában sok szép térképet őriznek, igazi kincseket („*einen wahren Schatz des hohen Aerars*”), amelyek nagy szolgálatára lesznek az ideiglenes földadókataszterhez kapcsolódó műszaki munkálatoknak. És hozzáfűzte, hogy mivel ezek nagyméretűek és nagyon értékesek, le kell őket másoltatni.³

Franz Hrubby felmérési felügyelő, aki 1851-ben ellenőrizte a felmérési munkákat a Temesi Bánságban, szintén megjegyezte, hogy itt a legjobb a helyzet a többi magyarországi adókerülethez és -tartományhoz képest. 823 adóközségből (4 966 300 négyszögöl) 495-ről voltak korábbi felmérések, 130 részben fel volt térképezve. További 138 községről is rendelkeztek korábbi magánfelmérésekkel, de azokat még meg kellett vizsgálni, hogy használhatók-e kataszteri célokra. 60 településről egyáltalán nem voltak térképek, ezekről kellett konkrétális felmérést készíteni a mérnököknek.⁴

A Szerb Vajdaság és a Temesi Bánság térképét az ottani főmérnök, Josef Lokarner és Hátsek Ignác (1828–1902) felmérési segéd (Mappirungsadjunkt, Vermessungsadjunkt) állította össze. Lokarnert 1854 nyarán a kassai

adókerület főmérnökévé nevezték ki, de elutazása előtt még jelentést tett arról, hogy hol tart a térképrajzolás. A jelentéshez csatolt, *Uibersicht der in der Copirung begriffenen Karte der Serb. Wojwodschaft u. des Temeser Banats* című, Hátsek által rajzolt áttekintő térkép szerint ekkor a nyolcszelvényes térképből már négy szelvény (1–3. és a 7. szelvény) teljesen készen volt, valamint az 5. szelvény egy része is elkészült. A 4., 6. és 8. szelvény településkrokijait is másolták már, de az összeszerkesztés még nem kezdődött meg. Lokarner Hátsekre bízta a térkép befejezését.⁵

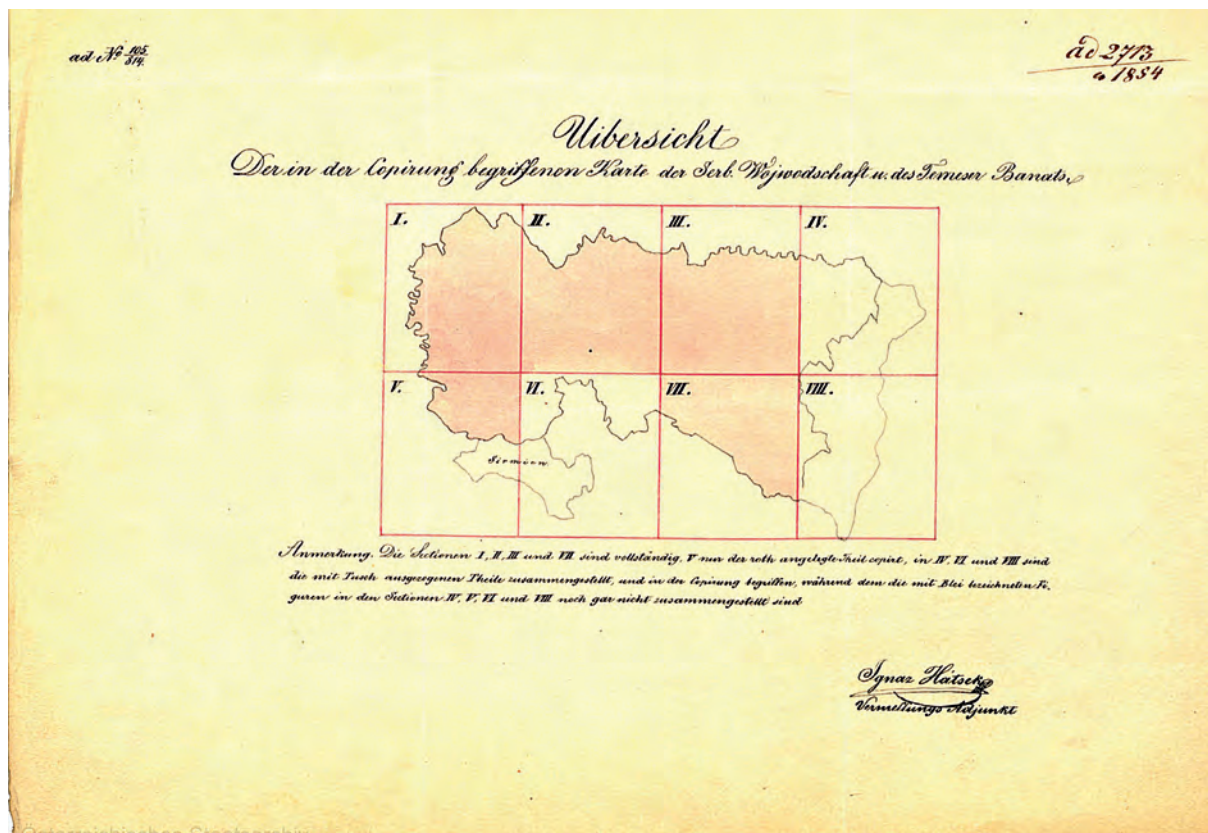
Hátsek Ignácot 1851. szeptember 4-től alkalmazták a kataszteri felmérésnél, felmérési segédként a műszaki és adminisztrációs munkákban segítette a főmérnököt. Előtte Kúlán dolgozott térképrajzolóként, térképmásolás volt a feladata.⁶

1855-re Hátsek befejezte a térképet, és felterjesztették a Kataszteri Főigazgatósághoz. Az 1:144 000 méretarányú, nyolcszelvényes kéziratos térkép címe *Uibersichts-Karte der Serbischen Wojwodschaft und des Temeser Banat's*, áttekintő térkép is tartozik hozzá: *Zusammenstellung der Blaetter von der Wojwodina*.⁷

Erdély térképe

Erdélyben nemcsak az jelentett problémát, hogy nem voltak korábbi használható térképek a földterületek nagyságának megállapításához, hanem sokkal nagyobb területről volt szó, mint

- 2 IRMÉDI-MOLNÁR LÁSZLÓ: A Magyar Kamara térképező munkálatai a Temesközben 1780-tól 1859-ig. *Térképtudományi Tanulmányok*. A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Térképtudományi Tanszékének évi beszámolója az 1956–58. évre. Bp., 1958. (= IRMÉDI-MOLNÁR, 1958) 5–88.
- 3 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 301. 2425/1850. Ezek a térképek 1859 után a Temesvári Pénzügyigazgatóság irattárába kerültek, ahonnan kölcsönadták a térképeket peres ügyekhez és egyéb munkálatokhoz és gyakran nem kapták vissza azokat. A Pénzügyminisztérium 1895-ben megszüntette a Temesvári M. Kir. Állami Jóságigazgatóságot, amelynek térképtárát átadták az Országos Levéltárnak. Irmédi-Molnár, 1958. 86. Jelenleg a térképeket (780 lap) az S 1 törzsszámon, Königliche kameralische Mappirungs-Direction Térképek címen őrizi a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), az S 10 Königliche kameralische Mappirungs-Direction Térképekkel kapcsolatos iratok címen pedig a térképekhez tartozó iratokat. MNL OL, Y 1 Magyar Országos Levéltár levéltára, Általános iratok 1895-I-100.
- 4 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 309. 2989/1851. Hrubby 1845-ben a bialai felügyelőség felmérési felügyelője volt. *Provinzial-Handbuch der Königreiche Galizien und Lodomerien für das Jahr 1845*. Lemberg, 1845. 94.
- 5 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 345. 2123/1854., 347. 2713/1854.
- 6 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 311. 3664/1851. Hátsek Ignácról l. még PÁLYI ZSÓFIA KATA: A Magyar Királyi Telekzeti Könyvmda Budán. *Catastrum*, 1. (2014) 1:10.
- 7 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Bücher 132., Országos Széchényi Könyvtár (OSZK), Térképtár TK 1 901.

■ Hátsék Ignác térképvezetése az adótartomány térképének szerkesztéséről, 1855 (ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 347. 2713/1854.)

a Temesi Bánság esetében: közel 2700 községről (kb. 10 500 000 négyszögöl). Ezenfelül Erdély egy részét nehezen felmérhető hegyvidék alkotja, és nehezen találtak alkalmas mérnököket a 63 álláshely betöltésére. 1852-ben az előző évi teljesítmény alapján a bécsi Kataszteri Főigazgatóság és Hrubby is úgy ítélte meg, hogy a dűlőnkénti felmérés tíz évig fog tartani.⁸

A Kataszteri Főigazgatóság 1851-ben elküldte az erdélyi adóbizottmánynak a katonai háromszögelés alapján a Triangulierungs- und Kalkülbüro által összeállított jegyzéket a háromszögelési pontokról, és tájékoztatta az adóbizottmányt arról, hogy Gabriel Blagowich nagyszebeni főerdész, aki a kincstári erdők felméréseivel foglalkozott, kész megosztani a háromszögelési eredményeit az adóbizottmánnyal.⁹

1855 júliusában a főigazgatóság az erdélyi adóbizottmányt is urasította, hogy negyedévenként készítsen jelentést a térképszerkesztés állásáról, amelyhez térképvezetést, kroit is mellékeljen. A kroit tüntessék fel az egész kerületet egy négyszögmérföld-hálózattal együtt, jelöljék a megyehatárokat, a szelvénybeosztást és piros színnel a szelvényszámokat. Mersich szeptemberben jelentette, hogy csak 1855 telén fognak hozzá a térkép összeállításához, és halasztást kért 1856. január 1-jére a munka állását feltüntető térképvezetést elkészítése ügyében. Egyúttal tájékoztatta a főigazgatóságot, hogy Gergely Sándor mérnök október végén fogja elkezdni a térkép szerkesztését.¹⁰

Az erdélyi származású Gergely Sándort 1852. november 14-étől alkalmazták az erdélyi kataszteri felmérésnél, előtte a bécsi

8 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 306. 1792/1851., 307. 1944/1851., 307. 2283/1851., 322. 2530/1852.

9 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 311. 3704/1851., 318. 1173/1852. Blagowich, a stájerországi mezőgazdasági társaság tagja 1839-ben települt át Hiflauból Nagyszebenbe. Veräderungen des Personalstandes der k.k. Landwirthschafts-Gesellschaft in Steiermark. *Verhandlungen und Aufsätze, Neue Folge* (1839) 9. Bd:417.

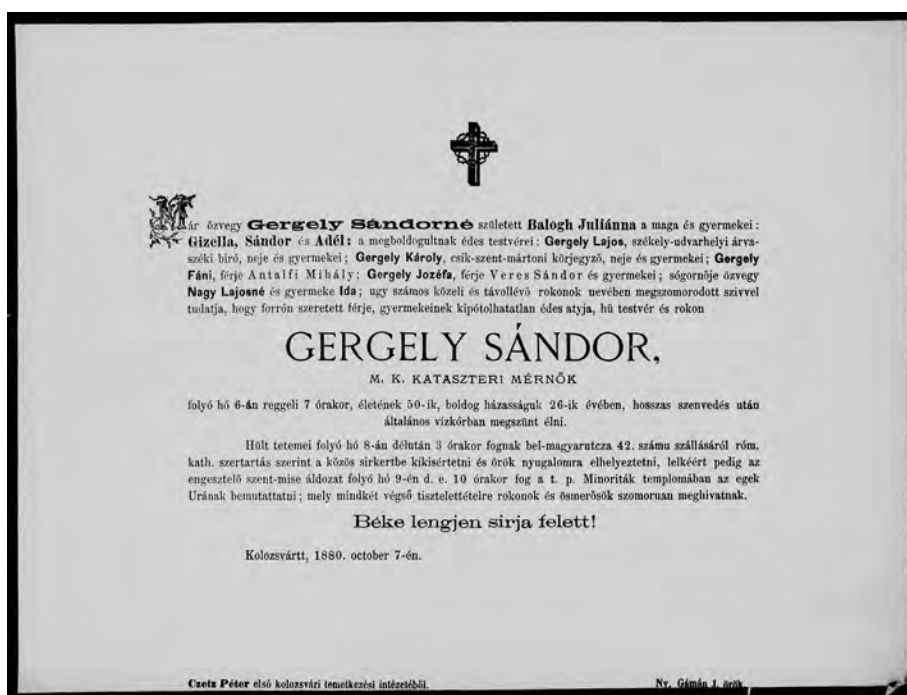
10 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 364. 3071/1855., 368. 4306/1855.

Militärgeographisches Institutban dolgozott. Az erdélyi ideiglenes felmérést követően csak 1879-ben találkozunk a nevével állami alkalmazottként, mikor Kolozsvárott napidíjas mérnökként foglalkoztatták a földadószabályozás kolozsvári kerületében. 1880. október 6-án hunyt el 50. életében.¹¹

1856-ban Lázár Farkast is Gergely Sándor mellé rendelték a tartományterkép elkészítése céljából. Lázárt 1851. április 11-én nevezték ki mérnöknek az erdélyi kataszteri felméréshez, a dévai becslőjárásba. A minősítési táblázat szerint Lázár 1851-ben erdélyi magyar származású, 25 éves hadnagy, aki német és román nyelvtudással is rendelkezett, és a felméréshez szükséges ismereteket az olmtüzi kadétkolomban sajátította el. 1851-ben Marosillyét mérte fel, 1852-ben Bácsfalva, Ullyes és Kulyes községekben dolgozott. 1858-ban kilépett az állami szolgálatból, utána megyei mérnökként tevékenykedett. 1908-ban nyugalmazott mér-

nökként birtokrendezési ügyekben szakértőként foglalkoztatták.¹²

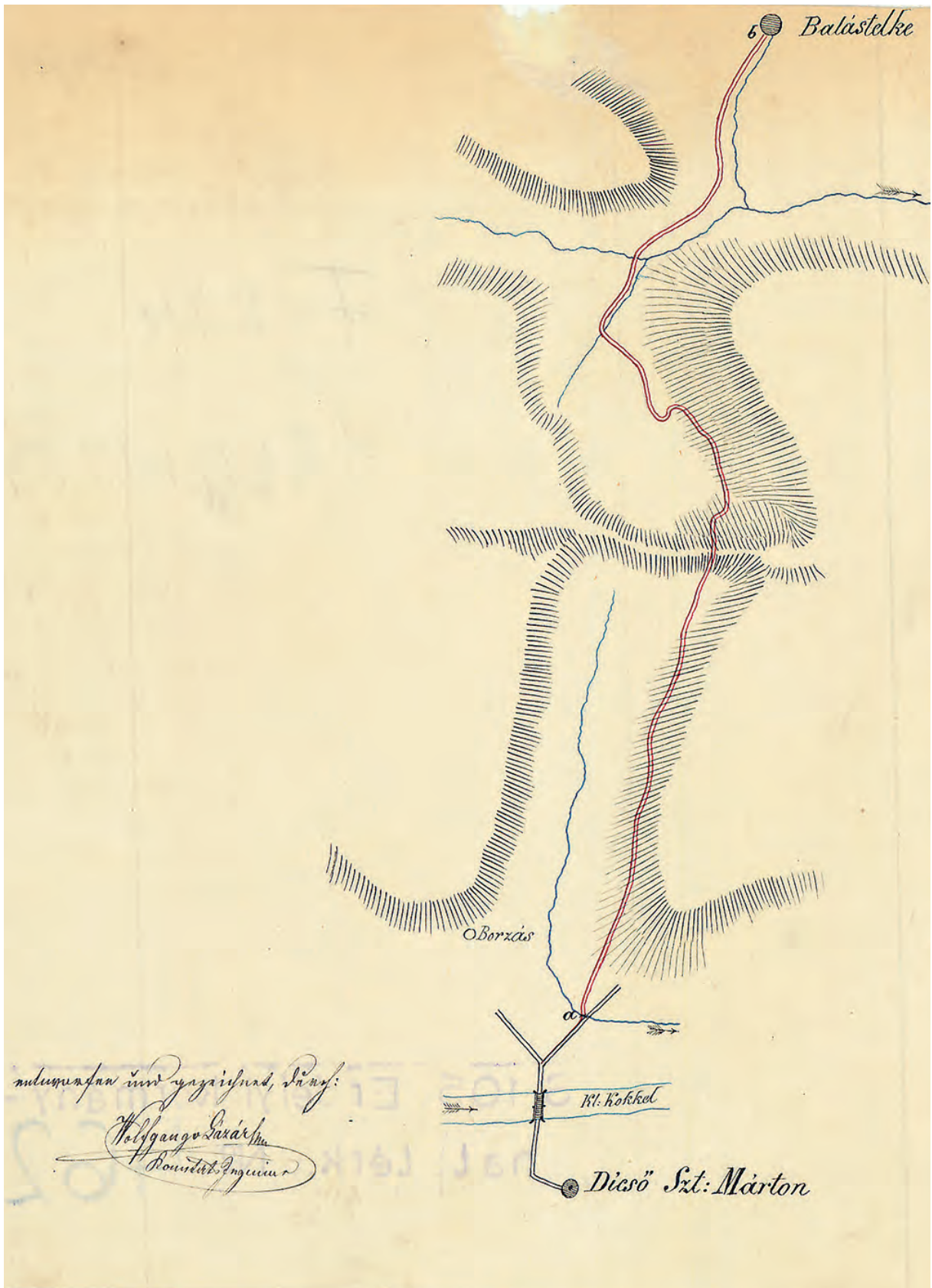
Mersich 1857-ben nagyon meg volt elégedve Gergely és Lázár munkájával, 250 forintos pótlékot kért számukra a főigazgatóságtól. Még ebben az évben elküldött a főigazgatóságnak két elkészült szelvényt is. Ezen szelvények alapján a főigazgatóság kérte, hogy erősebb színeket használjanak a művelési ágak jelölésére, különben elhalványulnak és nehezen értelmezhetőek lesznek, valamint az országutakat is erősebben húzzák ki, hogy egyértelműen elkülönüljenek az alsóbbrendű utaktól. Továbbá azt javasolta, hogy azt a névalakot használják a községeknél, amelyiket általában azon a vidéken használnak, és amit a közigazgatási szervek településjegyzékében felvettek. Ezt a névalakot nagyobb betűkkel tüntessék fel a térképen, a többi név változatot pedig kisebb betűkkel. Kiemelte a főigazgatóság, hogy nagy gondot fordítsanak a tartományhatárok ábrázolására, különösen

■ Gergely Sándor gyászjelentése (OSZK)

11 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 323. 3514/1852., 325. 4318/1852. *Magyarország tisztí cím- és névtára*. Bp., 1879:124.; Gyászjelentése (OSZK): <http://www.rakovszky.net/>.

12 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 304. 1021/1851., 306. 1678/1851., 322. 2530/1852., 400. 9284/1857., Bücher 138. MNL OL, S 105 Erdélyi kormányhatósági levéltárból kiemelt térképek No. 462. Árlejtési hirdetmény. *Budapesti Közlöny* (=BK), 4. (1870) 47:798. és 49:832., Hivatalos rész. BK, 42. (1908) 101:11.

■ Lázár Farkas térképe a Dicsőszentmárton és Balástelke közötti útszakaszról, 1866 (MNL OL, S 105 No. 462.)

■ Marosvásárhely és környéke az Erdély-térkép egyes példányain, 1861 (OSZK, Térképtár TK 1 131 és TK 1 175.; MNL OL, S 75 No. 82.; HIM, HT B IX a 719.)

Bukovina, valamint a kassai és a nagyváradi adókerület határait. Felhívta továbbá az adóbizottmány figyelmét, hogy az adóközségek névjegyzékét is csatolni kell a térképhez.¹³

1858-ban és 1859-ben további két-két elkészült szelvényt küldött az adóbizottmány Bécsbe, 1860-ban pedig a korábban felmentett Fischer mérnököt bízta meg a térkép befejezésével egy havi fizetés ellenében.¹⁴

1861-re készült el a 24 szelvényes, 1:144 000 méretarányú, kéziratos térkép az 1859. évi közigazgatási beosztás szerint, amelyet Mersich 1861. február 1-jén ellenőrzött: *Administrativ Karte des Grossfürstenthums Siebenbürgen nach der neuesten Landeseintheilung 1859*. A 6. szelvényen a címfeliraton kívül jelmagyarázat és a közigazgatási beosztást tartalmazó táblázat található. A térkép annyira jól sikerült, hogy a Generalquartiermeisterstab októberben kérte a főigazgatóságot, hogy a térképből egy példányt adjanak át a Militärgeographisches Institutnak, és engedélyezzék fényképezési eljárással történő sokszorosítását, mivel katonai célokra remekül tudják majd használni. A főigazgatóság engedélyezte a sokszorosítást és öt, esetleg hat példányt kért a sokszorosított térképből.¹⁵

A térkép négy példányát ismerjük. Két kéziratos példányt őriz az Országos Széchényi Könyvtár Térképtára, amelyek közül az egyik (TK 1 131) a térképtükör nagyobb méretű (kb. 52,5x42 cm), továbbá piros színnel ellenőrzések és javítások láthatók rajta, az utóbbiak elsősorban a településneveket érintik. A másik példány (TK 1 175) szelvényei kisebbek (kb. 51x41 cm). A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára és a Hadtörténeti Térképtár fényképezési eljárással sokszorosított változatot őriz, az utóbbi példányán a vonalakat, megírásokat kézzel megerősítették és színezték a művelési ágakat.

A Temesi Bánság és a sokszorosítás ellenére Erdély térképe sem került kereskedelmi forgalomba. Márki Sándor (1853–1925) történetíró 1902-ben a következőképp írt ezekről a kerület- és tartománytérképekről: „Hét ... kataszteri kerület volt; Pozsony, Sopron, Pest, Temesvár, Szatmár [Nagyvárad, Kassa] és Erdély; s minden ilyen kerületről készült egy-egy összefoglaló térkép 1:144,000 (vagyis 1" = 2000°) szerint. Ki volt jelölve valamennyi község határa a művelési ágakkal s a közlekedési vonalakkal együtt. Ezeket a térképeket azonban nem adták ki, hanem a pénzügyminiszeriumban őrizték meg, amiről a történetírók szívesen fognak értesülést szerezni.”¹⁶

13 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 400. 9284/1857., 400. 9286/1857.

14 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Bücher 138., 140., 142. További kutatásokat igényel annak megállapítása, hogy Fischer mérnök az 1851-től alkalmazott Franz Fischerrel vagy Josef Fischerrel azonos. ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 303. 660/1851., 304. 956/1851., 304. 1021/1851.

15 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 489. 55476/1861. MNL OL, S 75 Nyomatott térképek No. 82. OSZK, Térképtár TK 1 131, TK 1 175. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténeti Térképtár (= HIM, HT) B IX a 719. A térképről l. még JANKÓ ANNAMÁRIA: *Magyarország katonai felmérései 1763–1950*. Bp., 2007. 78.

16 MÁRKI SÁNDOR: Az új közigazgatási és földművelési térképek. *Földrajzi Közlemények*, 29. (1901) 1:309. *Kataszteri Közlöny*, 11. (1902) 1:11.